

Kulin Ferenc

Kölcsey és az Akadémia

■ Sem az iskolai tankönyvek, sem a lexikoncikkek nem tartják számon, hogy Kölcsey Ferenc nemcsak költői, bölcseleti és politikusi munkássága révén, hanem tudománypolitikai elveivel is meghatározó szerepet játszott a magyar kultúra modern kori szellemi arculatának megformálásában. Ez a szerep nem korlátozódott a Magyar Tudós Társaság (Akadémia) tagjaként vállalt kötelezettségek teljesítésére.¹ Ahhoz a körhöz tartozott, amelyik a „kulisszák mögött” munkálta ki a Társaság nemzetpolitikai céljait, szervezeti rendjét és működésének alapelveit, s ezen a körön belül is kitüntetett pozíciója volt.

Az alapítók és a pályatársak egy súlyos válságot érlelő történelmi helyzetben kívánták őt az Akadémia főtítkárává (titoknokává) választani. Félidejéhez érkezett az 1832/36-os pozsonyi országgyűlés, s hogy sikerül-e Bécs és Magyarország súlyos érdekellentéteit továbbra is parlamentáris keretek között kezelni, az annak a *rendszerváltoztató* politikai programnak a sorsán állt vagy bukott, amelyiknek éppen Kölcsey Ferenc volt a legnagyobb tekintélyű képviselője. Mindkét oldalon írták már a konfliktusok erőszakelvű megoldásának forгатókönyveit, de az országgyűlésben egymással szemben álló főszereplők – az egyik oldalon Metternich, a másikon Széchenyi – még a kompromisszum lehetőségeit keresték. Az Akadémia (a Magyar Tudós Társaság) ügye már csaknem egy évtized óta napirenden volt, de ebben a bonyolult helyzetben vált politikai jelentőségűvé. A magyar reformerek a nemzeti autonómia legkorszerűbb garanciáját látták benne, s ezért stratégiai célnak tekintették, az Udvar ezzel szemben taktikai eszközként vetette be a „nyelvében élő nemzet” önállósulási törekvéseinek manipulálására. Ilyen körülmények között vetődött fel Kölcseyben a kérdés: milyen esélye és értelme lenne annak, ha politikai szerepvállalásának kudarca esetén a kultúrpolitika frontján vállalna vezető szerepet. Végül is az Akadémia főtítkári posztjára történő informális jelöl-

ségéből ő maga lépett vissza, de az alatt a két esztendő (1832–1834) alatt, amíg komolyan mérlegelte szerepvállalásának lehetőségét, a legfontosabb kérdésekben megfogalmazott álláspontja megkerülhetetlenné vált a Tudós Társaság jövőjéről zajló vitákban. A szellemi kultúra sem egykorú, sem későbbi államosításának kísérletei nem hagyhatták figyelmen kívül a Kölcsey által képviselt politikai és morális értékszempontokat. Ezért lehet számunkra is tanulságos az immár száznyolcvan éve történtek felidézése.

I.

Az az ellentmondás, amely a kulturális élet intézményesítésének nemzetpolitikai érdeke, illetőleg a gondolkodás, az alkotás kívánatos szabadságának polgári-liberális eszméje között feszül, nem most kezdi foglalkoztatni Kölcseyt. A Csokonairól s még inkább a Berzsenyiről – mintegy másfél évtizeddel korábban – írott kritikáinak viharos fogadtatása figyelmezteti arra, hogy a nyilvánosság előtt, nyomtatásban megjelenő bírálat hivatalos ítéletnek minősül, s ezért többet árthat, mint amennyit használna a szerveződő magyar irodalom ügyének. Noha indokolatlannak és igaztatlannak érzi a kritikus elveit érő támadásokat (hiszen nem személyes indulat motiválta a szóban forgó recenziókat), eljut a felismerésig, mely szerint a nyilvános kritika hatása nem az „ítélet” tartalmától, hanem a közlés körülményeitől – ma így mondanánk: a nyilvánosság szerkezetének minőségétől – függ.

A hazai nyilvánosság korszerűbbé tételének lehetőségein töprengve a kultúra, a művészet világának szerveztségében előttünk járó Nyugat-Európa felé fordul figyelme, s ott kétfajta szerveződési modellt különböztet meg, s állít élesen szembe egymással. Az egyik modellt Lipcse, Schweitz és Göttinga, a másikat a francia Akadémia példája alapján vázolja. Az előbbit vonzónak találja, mert ott „több klasszikusságra törekedő írók *őszinte barátsággal* kapcsolódtak össze”, „ott a való studium, és

studium által a *művészi lélek* felébredezett, s gazdagon fejlett ki. [...] a szövetkezett írók egymást, s egymás által magokat figyelembe tartották; ismeretet, útmutatást és visszaigazítást kölcsönösen adtak és vettek; szóval a kritikát életbe és gyakorlatba hozták”.² Ebben a modellben „Minden író egy független státus; szabad magát mással öszvekapcsolni, vagy mástól elszigetelni; szabad jó vagy rossz úton vándorolni; szabad író társairól jól vagy rosszul szólani; szabad nyugalmit és dicsőségét elpazérlani vagy megalapítani; s e végtelen szabadságban, azaz függetlenségben, egyedül a hatás és visszahatás ereje tartja az egyarányt, nehogy végtelen zavar következzen”.

De „Nem volt ez így mindenütt” – folytatja kitekintését, s bemutatja ama másik modellt is. „Franciaországban a *despotai principiumokkal* bírt Richelieu gondolkozása módját a *politikai világból* az íróiba általtette; s a francia akadémiát a literatúra fődicasteriumává³ alkotta. S mi történt? Hogy az akadémia a nyelvet legelőszér is birtokába vette s számtalan szavaitól megfosztván s békóba⁴ vetvén elszegényítette: (azt) minden(ki) tudja. S tudhatja azt is, miképpen az akadémiai tagok mindazokat, kik saját fejükből mertek gondolatokat formálni, üldözték, s ezáltal az ideák kifejtését, s a tudományos mélységre és nagyságra törekedés utát⁵ bezárták. Voltaire, D’Alembert, Diderot s mások a geniális Rousseau ellen öszveesküdtenek; mivel nem tőlök, hanem saját szívtől kért tanácsot.”⁶

Fontos látnunk, hogy Kölcsey, amikor majd a Tudós Társaság szerveződésének látszólag sokadrangú technikai és gyakorlati fejleményeiről értesül, nem absztrakt liberális doktrínák s nem is politikai pártállása alapján, hanem az európai kultúra történetében felmutatható, s a választás lehetőségét kínáló minták nézőpontjából ítéli meg azokat. Arra keres és talál példát, hogyan lehet kora egyik „uralkodó eszméjét”, a „demokratikai elvet”⁸ a szellemi élet szervező elvévé tenni a „politikai világból átvett” oligarchikus és monarchikus ideák helyett.

II.

Kölcseynek a tudományos élet szervezett formái iránti érdeklődése azonban nem pusztán teoretikus jellegű. 1834 tavaszán személyes sorsának dilemmái is arra késztetik, hogy alaposabban tájékozódjon a már törvényes keretek között működő Magyar Tudós Társaság (az Akadémia) kínálat munkalehetőségei felől. Korábban maga az alapító Széchenyi gróf biztatta, hogy az Akadémia rendes tagjaként kapcsolódjon be a Társaság irányelveit kimunkáló megbeszélésekbe,⁹ de akkor követi teendői miatt nem gondolhatott aktívabb közreműködésre. Most a legnagyobb erőpróbát jelentő feladatára: a

jobbágykérdésről szóló országgyűlési beszédére készül, s úgy érzi, ezzel lezárulhat politikusi pályája. Ha elfogadják törvényjavaslatát, a legtöbbet tett, amit követként tehetett, ha pedig kudarc éri, nincs tovább keresnivalója Pozsonyban. Egy május végi rövid pesti látogatása alkalmával Szemere Pállal „együtt tervezgetvén a jövőt”, miként maga írta: „tréfa után jött a gondolatra”, mi lenne, ha a hír szerint lemondani készül Döbrentei után őt választanák az Akadémia „titoknokává”.¹⁰ Szemerét lázba hozza a nagyszerű ötlet, s rögtön rá is veszi barátját: ígérje meg, hogy jelölteti magát, s megválasztása esetén el is vállalja a magas funkciót. Hogy Kölcsey azért mond-e igent Szemere felszólítására, mert komoly tervei vannak az Akadémiával, vagy csupán azért, mert szívesebben élne Pesten, barátai körében, mint „Csekén gazdasági, s Nagykárolyban és Pozsonyban polgári gondok közt” – e kérdésre ekkor valószínűleg maga sem tudna felelni. Azokban a levelekben, amelyeket e tárgyban Szemeréhez és Bártfayhoz¹¹ ír, kizárólag az utóbbi motívumra hivatkozik, mégsem feltételezhetjük, hogy nem mérlegeli a hivatalvállalás terheit is. S nem egyszerűen a lélekölő „papirosmunka” nyűgére kell gondolnia. Ő az Akadémia *szellemétől* idegenkedik, következésképpen ha vezető szerepet vállal az intézmény életében, mindenekelőtt ezzel a szellemmel kell megbirkóznia. Úgy ítéli, hogy amennyiben nem változtatják meg a Társaság statútumát, „igzástalan elnyomás, félszeg kritika, *esprit de corps*”¹² által sugallott dicséret és gyalázás, s több effélék fognak világra jönni”, s hogy elháruljon ez a veszély, megfogalmazza a saját társaság-eszményének ideális alapszabályát. Eszerint: „Jaj annak a literatúrának, hol egy helyről jön a tón! [...] Nincs nyelv és literatúra becsülni való sokszínűség nélkül. Sokszínűséget pedig csak ott várhatunk, hol a tónust nem egy szárnyaszegett korporáció, hanem számos szabadreptű zseni adja.”¹³

Éppoly súlyos elvi okok indokolnák tehát, hogy távol tartsa magát az Akadémiától, mint amilyen komoly morális és egzisztenciális érdekek szólnának a hivatalvállalás mellett. Nem kétséges, hogy a félig-meddig tréfának szánt kezdeményezésének elsősorban pszichológiai indítéka van; közéleti szerepének válsága fokozza fel lelkében a nosztalgiát egy olyan cselekvés- és életforma iránt, amelyben a *nemzet* ügyének élvonalbeli szolgálatát összeegyeztetheti tudósi és művészi ambícióival. De attól a pillanattól kezdve, hogy saját tétova vonzalmának bevállalásával céltudatos cselekvésre ösztönzi barátait, s így nosztalgiájának tárgya elérhető közelségbe kerül, szembe kell néznie elhatározó döntésének politikai feltételeivel és konzekvenciáival

is. Ezért lesz különös jelentősége annak, hogy az adott helyzetben Széchenyi gróf kétértelműen viselkedik. Előbb biztatja, sőt kéri, hogy vállalja el a magas tisztséget, majd amikor a végső döntés megszülethetne, kerül a vele való találkozást. Ebből pedig csak két dologra következtethet. Vagy arra, hogy a gróf megváltoztatta szándékát személyével kapcsolatban, vagy arra, hogy akkor sem gondolt komolyan az ő titkárrá tételére, amikor a barátai – közöttük Vörösmarty is! – szóba hozták előtte a tervet. De akár az egyik, akár a másik okról legyen is szó, az a tény, hogy végül is egyikőjük sem szánja rá magát egy tisztázó beszélgetésre, Kölcsey dilemmájának olyan mélységeit jelzi, amelyeket az ügy semmilyen korábbi és későbbi fejleményei, mozzanatai nem érzékeltetnek. Fel kell idéznünk a két férfi kapcsolatának rövid történetét ahhoz, hogy e mélységbe bepillanthassunk. Már csak azért is, mert az Akadémia ügye a legjobban nyomon követhetően éppen Kölcsey és Széchenyi változó intenzitású együttműködésének ismeretében mutat túl önmagán. A „titoknokság” tárgyában megkezdett, majd el-elakadó dialógusuk rejtett dramaturgiája olyan összefüggéseket villant fel a kultúra és a politika dimenziói között, amelyek nemcsak a polgári átalakulás reformkori problematikáját, hanem a 19. és 20. századi rendszerváltozásaink magyar sajátosságait is segíthetnek megérteni.

Már önmagában az a tény, hogy Széchenyi első ízben 1832 decemberében, nem sokkal az országgyűlés megnyitása után, Pozsonyban vonja be Kölcseyt az Akadémiáról folyó tanácskozásokba, arra utal, hogy a gróf a Tudós Társaság ügyét saját reformprogramja elkülöníthetetlen részének tekinti. Ebből viszont az is következik, hogy minden feszültség politikai súlyúvá válik, amelyet a Társaságon belül zajló viták gerjesztenek, és minden konfliktus kihat az Akadémiára, amely egyfelől Bécs és Pozsony, másfelől a magyar politikai irányzatok szembenállásából fakad. A kultúra és a politika érdekösszeütközéseinek a hatalom modern kori természetrajzából fakadó eszkalálódásáról van itt szó, s ezért a véletlenszerűnek látszó válságjelek mögött is „rendszer-tipikus” törvényszerűségeket ismerhetünk fel.

Még egy évtized sem telt el azóta, hogy Széchenyi kezdeményezése nyomán éppen az Akadémia ügye látszott a legalkalmasabbnak, hogy elhárítsa az elodázhatatlan reformok késlekedését okozó akadályokat, s most az derül ki, hogy azok az új intézmény falai között sem kerülhetők meg. Úgy tűnt, hogy az Akadémia *nyelvi programja* lehet az a közös nevező, amely egyfelől a kompromisszum alapját képezheti Bécs és rendek között, másfelől a magyar

politikai elit spirituális egységét jelképezheti. Ám abban a pillanatban, amikor az eszme kezd testet öltetni – kibontakozik a Tudós Társaság első alapszabálya körüli vita –, nyilvánvalóvá válik, hogy a magyar nyelv jogállását érintő törekvések csak tovább mélyítik a már meglévő ellentéteket. Hogy miért éppen a nyelvi kérdés eltérő megközelítései polarizálják a legszembeötlőbbben a politika világát, annak megértéséhez egy rövid kitérőt kell tennünk.

„Az Akadémia első közgyűlését 1831. február 14-én az elnök, gróf Teleki József azzal nyitotta meg, hogy megmaradását csak az alapszabályok betartása biztosíthatja. Széchenyi már a következő évben javasolta, hogy változtassák meg az alapszabályokat, Teleki szerint viszont a legkisebb változás is az intézmény létébe kerülhet.”¹⁴ Nos, nyilvánvalóan nemcsak azért nem lehet az udvartól függetleníteni az Akadémiát, mert „illik” kikérni minden fontos döntés előtt az intézmény alapításához nagy összeggel hozzájáruló V. Ferdinánd magyar király véleményét, hanem mert a király „csak úgy hagyta jóvá 1831-ben azt az Alapszabályt is, ha feladatát a tudományok művelése helyett kizárólag a magyar nyelv ápolásában határozza meg, és nem foglalkozik az ország állapotával, távol tartja magát bármely politikai kérdés megvitatásától”.¹⁵

A gróf tehát borotvaélen táncol. Hiszen tudnia kell, hogy a nyelvi programnak – a magyar nyelv államnyelvévé tételének s e program részeként az Akadémia ügyének – a kancellária általi tolerálása csak látványos és kockázatos engedmények árán remélhető. S hogy mi ez az ár, azt éppen Kölcsey fogalmazza meg *Országgyűlési Naplójában*: „a magyar nyelv jogba tételével a magyar polgári alkotványt eltemetgetni képzelik”.¹⁶ Nem kisebb tehát a tét, mint az ország alkotmányban biztosított önállósága, hiszen a tudományok nemzeti nyelven történő művelésére is kiterjedő jogszabály (a módosított akadémiai alapszabály) meghozatalának ez lehet az ára. Nyelvi-kulturális autonómia – gazdasági és közjogi függetlenség nélkül! Olyan – jellegzetesen birodalmi – hatalomtechnikai koncepció ez, amely növekvő mozgásteret biztosít a modernizációs törekvések számára, egyidejűleg azonban a kultúra palackjába zárt nemzeti szellem romboló hatásának: a nacionalizmusok elszabadulásának veszélyét rejti magában.

Azt már II. József „felismerte”, hogy a soknemzetiségű birodalom egyben tartásának érdekében kijátszhatók egymással szemben a magyar literátus értelmiség és a nemzetiségek – Szentpétervár által is manipulált – nyelvi-kulturális törekvései, de az Akadémia programja minőségileg új stratégia kimunkálására kényszeríti a kancelláriát. Bécs jól látja, hogy a modern kulturális mozgalmak dinamikája végső soron a hatalom elsajátítására irányul

(ahogyan majd Petőfi fogja mondani: „Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék”), s ezért akar olyan biztosítékokat beépíteni az Akadémia alapszabályába, amelyek a jog eszközeivel is szankcionálhatóvá tesznek minden olyan próbálkozást, amely a tudomány, a kultúra autonóm értékrendjét szembeállítja a politika érdekeivel. 20. századi társadalomtudományi fogalmakkal¹⁷ úgy is mondhatjuk ezt, hogy míg a kulturális mozgalmak a társadalom rendszerét is kontrollálni kívánják, a hatalom a kultúra dimenzióját nem engedi túlterjeszkedni az Életvilág keretein. Miután azonban a birodalmi érdekeket kifejező – a kultúrát a hatalomnak nyíltan alárendelő – nyelvpolitikai koncepció nem egyeztethető sem a rendi alkotmány szellemével, sem a modern demokratikus elvekkel, olyan megoldást kell találni, amely úgy érvényesíti Bécs kívánságait, hogy közben megőrzi az alkotmányosság látszatát. Az Akadémia alapítójának – ha a nyílt konfliktust az udvarral el akarják kerülni – úgy kell tenniük, mintha maguk kezdeményeznék az intézmény politikamentes céljait deklaráló jogszabályok megalkotását. Széchenyi vállalja magára ezt a taktikai szerepet, s mindazoknak, akik bíznak a gróf nemzeti elkötelezettségében, igazodniuk kell ehhez a taktikához. Ez utóbbi feltétel azonban teljesíthetetlennek bizonyul. Ha a nagy vállalkozás egykori esélyeit mérlegelve magának a grófnak önvalomámszerű helyzetértékeléseire figyelünk, azokból is kiténik, hogy az elérendő kompromisszum súlyosan megosztja a reformpolitika táborát is. Széchenyi *Naplójában* ilyen bejegyzésekkel találkozunk: „Arisztokrácia és demokrácia között állok most – mindkét párttal elrontottam a dolgom”.¹⁸ „Megérkezett Wesselényi. Ki vagyok hülve iránta. Színész!”¹⁹ „Akadémiai értekezlet, Wesselényi mindent összekuszál. Je me sans isolé! (Elszigeteltnek érzem magam.)”²⁰

És mit lát mindebből Kölcsey? A két „pártvezér” elhidegülése előbb csak közvetve jut tudomására, de fontosnak tartja, hogy következtetését rögzítse *naplójában*. Eszerint „Széchenyi az altábla²¹ oppozíciójával nem tart; s Wesselényitől egészen különböző úton jár”.²² Egy nappal később már arról értesül, hogy a „független regalisták” konferenciáján csaknem végzetes összeütközésre kerül sor a két esélyes pártvezér között. „Széchenyi a királyi előadásokra (értsd: előterjesztésekre) nézve az udvar pártján van; s szónoksága erejével s lelke hatásával a nagyobb részt magához csatlá.” „Wesselényi kemény harcot vívott e párt ellen; szemökre hányta, hogy a Karokat elhagyják, s keskeny kört vonnak magok körül, s oligarchiai elveket követnek.”²³ Az önmagában is nyugtalanító hír hatását drámaivá fokozza, hogy a szemtanúk szerint Wesselényi

báró nemcsak vádolta, hanem meg is fenyegette a főrendeket, ekként fejezvé be felszólalását: „viadralra szálltok a Karokkal? levetettétek a kesztyűt! jó! én veszem fel. De oligarchák, emlémben tartsátok e délutáni órát, s emlémben tartsatok engemet, ha majd kényszerítve lépéseitektől a számosabb nemesség az adózó népet kapcsolja magához, s javaitok nagy kiterjedésén azzal együtt osztózik!”²⁴

Ez az éles politikai ellentét nyomja rá a bélyegét az Akadémiáról szóló soron következő tanácskozáásra is, amelyen már Kölcsey is jelen van. Most is szóba kerülnek a gyakorlati problémák, hogy ti. az írók tehetségüket olyan munkára kénytelenek pazarolni, „minek mind káros, mind rossz voltáról (az Akadémia) tagjainak legnagyobb része meg van győződve”, de most már azok a kényes kérdések kerülnek előtérbe, amelyek két hónappal korábban még kimondatlanok maradtak. A közelgő elnökválasztás pillanatnyi gondjai elvi problémákat vetnek fel, és indokoltá tennék a Kódex²⁵ megváltoztatását. S miután erre azért nem kerülhet sor, mert az udvar egyszer már visszavetette a javaslatot, most már politikai élel fogalmazódik meg a kérdés: miért van az, hogy „a magyar íróknak nem lehet másképp, mint mindig gyámtyaság alatt lenni?”. Hiszen „Országunk, az igaz, arisztokratái lábán áll; de az írók világa mindenütt demokráciát kíván!”²⁶ Az udvarral való konfrontáció sürgetése ezúttal is Wesselényi álláspontját tükrözi, s a naplóíró nem hagy kétséget afelől, hogy ő maga fenntartások nélkül a báró indulatával azonosul. Széchenyi nem tesz ellenvetést, de hallgatásával elejét veszi, hogy vetélytársa javaslatai megvalósuljanak.

Talán elég ennyi eseménytörténeti illusztráció annak érzékeltetésére, hogy a legmélyebbre ható törésvonal a csúcok felől indul, s rendkívüli erőfeszítésekre van szükség ahhoz, hogy áthidalhatatlan szakadékká ne váljék.

A reformtábor egyben tartásának sziszifuszi feladata Kölcseyre vár. Azt látja már, hogy feloldhatatlan ellentét feszül Széchenyi és Wesselényi politikai koncepciója között, de nem tud és nem akar elképzelni olyan helyzetet, amelyben ő az egyik pártvezér oldalára állna a másikkal szemben. Személyes ambíciói nézőpontjából csalódásként éli meg, hogy Széchenyi nem áll ki egyértelműen főtitkárrá választása mellett, de immár két esztendeje gyakorló politikusként megérti, hogy a gróf számára az Akadémia ügye nemcsak önzetlen, kultúrapártoló programjának kitüntetett eleme, hanem – persze nem a szó mai: manipulációs szándékot is jelentő értelmében! – taktikai eszköz is. Taktikai eszköz, amely egyszerre lehet alkalmas a nyelvi-nemzeti függetlenségi eszme melletti feltétlen elkötelezettségének bizonyítására, s ezzel egyidejűleg a sérelmi-politikai ellenzék „közjogi”

radikalizmusának mérséklésére. Jóllehet alkata, habitusa, s nem mellékesen Wesselényihez fűződő szoros barátsága ez utóbbi irányzat melletti határozott kiállását indokolná, Széchenyi emberi formátuma iránti feltétlen tisztelete és politikusi felelősségtudata visszatartja attól, hogy döntését érzelmeire alapozza. Most már nemcsak ővele van terve Széchenyinek, de neki is Széchenyivel. S ez fontosabb, mint az Akadémia ügye! Ki kell használni a kedvező lélektani pillanatot, azaz a gróf közeledésére nem elvi fenntartásokkal, hanem az együttműködés szándékának viszonzásával kell válaszolni. Legjobb ösztönei diktálják ezt a magatartást, hiszen a két pártvezér közötti közvetítés sikerén (esetleges sikertelenségén) az egész reformpolitika jövője múlhat. Minél többet megért Kölcsey a személyes konfliktus politikai indítékai-ból, annál inkább óvakodik egyértelműen állást foglalni az egyik vagy a másik koncepció mellett. Ez a kétirányú távolságtartás egyszersmind azonban kétirányú nyitottságot is jelent. Készséget a kétfajta mentalitás elemeinek taktikai célú ötvözésére egy olyan – most formálódó – stratégiai elv jegyében, amely a kormányhoz (Bécshez, a birodalomhoz) való viszony normalizálását, a társadalmi reformok ügyét és a nemzetpolitikai érdekeket egyenrangú célokként értelmezi. S ez a politikai készség természetesen a két személy iránti vonzalmat: a velük való közös cselekvés szándékát is feltételezi.

III.

Korunk észjárása, amely a nyílt, éles, ellenséges elhatárolódás egyetlen alternatívájaként az elvtelen kompromisszumkészséget ismeri, ellentmondást vélhet felfedezni Kölcsey rugalmas, alkalmazkodó, mégis hajlíthatatlan elvűségről tanúskodó magatartásában. A formális logika nyilvánvalóan következtelennek ítélné azt az érvelést is, amellyel a főtítkári tisztségtől való visszalépését indokolja. Pedig éppen ez a gondolkodásmód fejezi ki a leghívebben a magyar politikai kultúra talán legértékesebb örökségét: azt a magatartáseszményt, amely egységes erkölcsi értékrendszer alapján szabályozza az emberi kapcsolatokat – függetlenül attól, hogy azok a magán- vagy a közéleti társas viszonyai körébe tartoznak-e. Amikor Kölcsey véget vet a főtítkárság esélyeit mérlegelő hezitálásának, ennek a magatartáseszménynek a jegyében hozza meg döntését.

A titoknoki állás elfogadásának várható következményeit mérlegelve visszalépésének indoklásául három súlyos érvet fogalmaz meg. Az első kettőben a Pestre költözésével járó egzisztenciális bizonytalanságra hivatkozik. A harmadik érvet – a legsúlyosabbat – Kölcsey maga nevezi „morális” indítékúnak. Miután tudomására

jut, hogy Széchenyi olyan megállapodásra szeretne vele jutni, melynek értelmében „Szemere a társaságnak semmit nem dolgozik”, azaz a legjobb barátját távol tartja az Akadémiától, „morális lehetetlenségnek” tartja, hogy a továbbiakban a titoknokság elfogadásának akár csak a gondolatával is foglalkozzék. S noha Szemere nem tekintené árulásnak, hogy barátja az ő kirekesztése árán jusson a magas pozícióhoz, mi több: határozottan biztatja annak elfogadására, Kölcsey döntése végleges. „Lehetetlen másképp tennem, mint az egészet elfelednem” – írja viszontválaszában, s kimondja visszalépésének legmélyebb indítékát: „Akármit is mondjunk, az mindig igaz marad, a tudományos társaság oligarchiai elven épült; s következőleg már elveiben gondolkozásom egész módjával ellenkezik.”²⁷ Hol itt a logikai következtelenség? Az lehet a leginkább szembetűnő, hogy döntésének indoklásául egzisztenciális okokra is hivatkozik, holott azoknak a morális érv minden okoskodást felülíró súlya ismeretében semmi jelentőségük nem lehet. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy indoklása a levél műfajában, azaz egy sajátos dialógus kommunikációs térben fogalmazódik meg, beláthatjuk: Kölcsey eleve számol barátjának az erkölcsi felmentést jelentő nagylelkű gesztusával, s ezért közöl vele pragmatikus megfontolásokat is. Mélyebben rejlő „ellentmondásba” ütközünk, ha Kölcsey döntését a levélváltásban megragadhatónál tágabb kontextusban értelmezzük. Abban az életrajzi tényben tudniillik, hogy miközben elhárítja főtítkárrá választásának lehetőségét, fel sem merül benne a gondolat, hogy egyidejűleg akadémiai tagságáról is lemondjon. Pedig a „tudományos társaság” „oligarchiai elveinek” az alkotói szabadságot korlátozó hatása nemcsak a „vezérkar” kezét köti meg. Csakhogy ezeket az elveket – igaz, megváltoztathatóságuk reményében – korábban már elfogadta, s ha most lázadna fel azok ellen, tüntető tiltakozása a „morálisan lehetetlen” feltételeket támasztó Széchenyinek szólna. S jóllehet a politikai racionalitás egy ilyen válaszlépést is indokolhatna, a felelősség a gróffal való személyes kapcsolatának megromlásáért egyértelműen rá hárulna. Mert igaz ugyan, hogy a magánéletét, személyes kapcsolatrendszerét érintő – Széchenyi által támasztott – feltétel figyelmezteti a legdrámaibb módon az „oligarchiai elvek” vállalhatatlanságára, tisztában van azzal is, hogy az üzenetet küldő Széchenyi nem lehetett tisztában „ajánlatának” morális konzekvenciáival. Nem tudhatta, hogy Szemere Pál az ő számára nemcsak elvbarát, akivel két évtizeden át közösen vívta a harcát a korszerű magyar irodalomért, s aki 1827-től az Akadémia alapszabályát előkészítő bizottságban az ő számára is fontos elveket

képviseli, hanem lelki társa is, akihez gyermekkorától kezdve erős érzelmi szálak fűzik. Miután tehát Széchenyi nem mérhette fel, hogy feltételének teljesítése a *privát szféra* durva megsértését jelentené a *közügy* érdekében, személyes indítékú aránytalan reakciójával ő maga éppen e közügynek ártana. Egyetlen – egyszerre ésszerű és etikus – lehetőség kínálkozik: az emberi kapcsolatok minőségének sérelme nélkül vállalni a közéleti konfrontációkat, s csak addig vívni személyes motiváltságú ütközeteket, amíg azok nem veszélyeztetik a közügy érdekeit.

IV.

Az, ami nálunk megvalósul, nem követi sem a Richelieu-féle despotikus/bürokratikus, sem a göttingeni liberális/demokratikus testületszervezési mintát. A Magyar Tudós Társaság – megalakulása óta – szigorúbb hatalmi ellenőrzés alatt áll, mint aminőt alapszabálya(i) kimondanak, de lényegesen több szabadságot biztosít a tudományok művelői számára, mint azok a kutatóintézmények, amelyeket abszolutisztikus/totalitárius rendszerek hívtak életre. Ha egyfelől elmondhatjuk, hogy a magyar szellemi életben sem múltak el nyomtalanul a jobb- és baloldali diktatúrák évtizedei, másfelől azt is konstatálhatjuk, hogy egyetlen politikai kurzus sem tudta csírájában elfojtani azokat a törekvéseket, amelyeket a modern Magyarország születésének időszakában, a reformkorban harcoltak ki, s amelyek az alkotó értelmiség alkupozícióját képviselik a hatalommal szemben.

Ekkor, az Akadémia alakulásának és „pályakezdésének” esztendeiben formálódik ki a modern magyar szellemi életnek az a szerkezete, amelyet az egyik pólusa felől tekintve „kulturpolitikának”, a másik felől az írástudók, a művészek „kettős elkötelezettségének” nevezhetünk. A kulturpolitika hol a zsarolás és fenyegetés, hol a csábítás és jutalmazás eszközeivel próbálja manipulálni a szellemi életet, az írástudók pedig – olyankor is, amikor kellő erkölcsi erejük és egzisztenciális biztonságuk tudatában ellenállnak a direkt manipulációknak – a nagyhatalmi erőviszonyokból fakadó kényszerhelyzetekhez igazítják ars poeticáikat. Nem azt jelenti ez, hogy nem teremthettek rendkívüli, forradalmi helyzetek, s nem tűntek volna fel bátor lázadók s olykor mozgalmak is, amelyek s akik ne próbáltak volna részt venni ezen a nagyhatalom-függő, sajátosan magyar és kelet-európai kulturális létszerkezeten, de azt igen, hogy a magyar szellemi élet mindmáig belül maradt annak mágneses terén. A kulturális közélet – azok után is, hogy a legutóbbi rendszerváltozás jogi értelemben szétzúzta ennek a létszerkezetenek az eresztékeit – a saját öröklött reflexeit működteti

tovább, s ha működési zavarokat érzékel, a megszokott rendhez igazodva próbálja újjászervezni magát. Hogy azért-e, mert a függés biztonsága vonzóbb, mint a szabadság bizonytalansága, vagy azért, mert az új világrend is csak újabb, a korábbiaknál rafináltabb, mégis kíméletlenebb függőségi viszonyokat teremtett, e kérdésekre ma még nem lehet határozott feleletet adni. Ebben a posztmodern, 21. századi léthelyzetben is beszédes, tanulságos példa a Kölcseyé. Azzal is, hogy volt ereje lemondani egy magas, alkatához illő funkcióról, amikor annak elfogadását morális lehetetlenségnek érezte, s azzal is, hogy az Akadémia „rendes” tagjaként változatlanul kivette a részét az elveivel nem ellenkező feladatokból. S ezzel azoknak a tudós kortársaknak s kései utódjaiknak adott erkölcsi muníciót, akikben az egyezkedésre való készenlét, az állandó kompromisszumkészség soha nem fojtotta el a szellemi autonómia igényét.

JEGYZETEK

- 1 Kölcsey Ferencet 1830-ban választották a Magyar Tudós Társaság rendes tagjává.
- 2 Lásd Kölcsey 1830–31-ben írott *Kritika* c. tanulmányát. KFVM (Kölcsey F. Vál. Művei.) Szépirodalmi, Bp., 1960, I. köt. 667. o.
- 3 helytartótanács, kormányország
- 4 béklyóba
- 5 útját
- 6 Uo.
- 7 Eötvös József (útját) kifejezése.
- 8 Kölcsey saját kifejezése.
- 9 „Asztalt bontott a cancellar, s felkelénk. Gróf Széchenyi vont magához; s mi rövid bucsu után lejtöttünk a lépcsőn, s egy pozsonyi sváb üveges szekerébe hágtunk fel, hogy a gróflakásához mehessünk az academia dolgairól tanácskozni. Örömmel hallám, miképen a lelkes férjfiu a tudós társaság mostani fekvéséről a legjózanabb ismeretet szerezte magának. És nem rettenetes dolog-e? Férjfiak, mint Vörösmarty és Kisfaludy szakmányban dolgoznak? s dolgozzanak véleményyt lelketlen kéziratokról, s bírálatot idővesztő nyomtatványkák felett? Mi gondolat vala az egy csoport embernek összeülni és alkotványt szerkeszteni oly társaság számára, mely még nem született? Mi gondolat vala, ez alkotvány alá némely részben genialis írókat gyűjteni, hogy kik saját szeszélyeik szerint szökdelni szoktak, most jármot húzván másszanak? Mi gondolat vala ez írókat parókás consiliariusokként tribunálba ültetni, hogy a kritikai vaspálcát a magyar

parnasszus felett hordozzák, s ezáltal vagy literaturai despotákká vagy gyűlölt gáncsgyúrókká legyenek? A mi aristokratiai pedantságunkat itt sem tagadhattuk meg; s azt hittük, hogy a zseninek is kimért formák szerint, parancsolat után kell mozognia; hogy a literatura, mint valamely mulató sátor, pénzért egy intésre öszvealkottatik; hogy írók és olvasó közönséget Párizsból és Londonból lehet rakással hozatni, mint szakácsot és vendéget. Megvallom ily körülmények közt aggódtam az academiáért, látván, hogy a jobb fejek sínlenek; hogy a bírálatok rossznál rosszabbak; s egyfelől lethargia, másfelől szégyenbe jutás leszen a ki nem kerülhető vég.” (*Országgyűlési Napló*, 1832. december 20.)

- 10 főtítkárává
- 11 Bártfay László, Kölcsey levelezőpartnere, ügyész, az Akadémia rendes tagja.
- 12 testületi szellem
- 13 Bajza Józsefnek, 1832. május 12.
- 14 R. Várkonyi Ágnes: Széchenyi és az Akadémia. *Magyar Tudomány*, 2010/12., 1420–1430. o.
- 15 Uo.
- 16 *Országgyűlési Napló*, 1833. február 20.
- 17 Habermas gyakran idézett fogalmai.
- 18 Széchenyi: *Napló*. 1832. február 7.
- 19 Uo. 1832. december 14.
- 20 Uo. 1833. február 1.
- 21 alsó tábla
- 22 Kölcsey F.: *Országgyűlési Napló*, 1833. január 21.
- 23 Uo. 1833. január 22.
- 24 Uo.
- 25 alapszabály
- 26 *Országgyűlési Napló*, 1833. február 1.
- 27 Pozsony, 1834. szeptember 21.